

Агульнавядома: спадчына літаратурная не можа даць поўнага ўяўлення пра феномен Алаізы Пашкевіч. Гэта калі разбіваецца творчасць на тэмы і сюжэты, галоўныя матывы і мастацкія сродкі. Унікальнасць творчай спадчыны якраз у tym, што праз катэгорыі літаратуразнаўчага кшталту праастае гістарызм — гістарызм кожнай хвіліны, кожнага дня і, вядома, кожнай значнай падзеі, у якіх жыла і Цётка-пісьменніца, і Цётка — грамадская дзялячка. А яшчэ... Цётка-жанчына, звычайнай жанчынай... Тая паэтэса і жанчына, якая знайшла сваіх паслядоўніц у наступных дзесяцігоддзях.

У гэтай зямной і зялёнай купелі,
дзе і казюрка да сонейка мкне,
татачка, нагаварыцца не ўспелі!
З помніка ты ўсміхаешся мне...

Гэта радкі з твора “Зорная пазма” Яўгеніі Янішчыцы.

Гэтаксама не паспела нагаварыцца з бацькам і Алаіза, і гэтаксама — рана пакінуўшы зямную сцежку быцця. І ці не таму, што ў сям’і Алаіза найбольш атрымлівала спагадлівага разумення з боку бацькі і братоў (жаночая частка сям’і Пашкевічаў была больш польскае арыйентацыі), яе сёстры — жанчыны ўсёя Беларусі.

Ой, сястронкі, ой, вясковы,
Ой вы, кветкі прызавяты!
Вашы твары, як вясковы,
Вашы шчокі слязымі змяты...

Гэтымі радкамі прамаўляє сама наканаванне, якое роўна стогадоў назад усялілася ў творчую энергетыку Цёткі, нараджаючы дзівосныя вобразы пазіі і прозы. Наканаванне касмалагічнага маштабу. Як празарэнне. Вядома, шмат тут і фатаграфічнага, факталагічнага (цяжкі лёс тагачаснай жаночай Беларусі не выклікае сумнення). Але гэты радок — “Вашы шчокі слязымі змяты” — вось гэты радок, як і ўсё страфа, народжаны не толькі вачамі, якія бачылі аблітныя слязымі шчокі... Трансчасавы і пазапрасторавы творчы імпульс, сыходзячы з кропкі “1907 год”, прашыў бліскавічна ўсё стагоддзе, але — не спыніцца.

Бо гэта ўжо не проста метафара, якая можа быць выпадковай, не проста вобраз — адлюстраванне канкрэтнага моманту... Гэта яркае сведчанне якраз таго таленту, які даецца чалавеку не з гульні ўсіх магчымасцяў, але з волі Боскай. У тую хвіліну, калі Цётка пісала пра сваіх вясковых каліжанак, упэўнена, да плячэй, да скроняў, да яе ўнутранага сардечнага зроку дакраналіся бязважкія, а моцныя вечнай сілай крылы яе Анёла.

...Сад мой дзіячы — калючая груша,
Бабка Луцэя ды сіні прастор.
Пахне аерам на сёмуху ў хаце,
Ранак стрыжэ раstryвожаны стрыж.
Будзіць на зорцы, шкадуючы, маці:
“Ягады, дзетка, няўзгадкі праспіш”.
Першым сярпачкам парэзаны пальцы
(Доўга той боль заглушиць не змагу!)...

ЧАСТКА II. АСОБА — РАДЗІМА — ТВОРЧАСЦЬ

У кантэксле ўтварэння і станаўлення культурнай прасторы на пачатку XX стагоддзя Асоба Алаізы Пашкевіч уяўляеца толькі ў лучнасці з важнейшымі грамадска-палітычнымі і культурнымі прадпосылкамі, у тоеснасці з дзеянасцю відных дзеячаў таго перыяду. Называючы імя Цёткі, адразу ж згадваеш пра Вацлава Іваноўскага, Івана і Антося Луцкевічаў, а таксама Янку Купалу, Паўліну Мядзельку, Канстанцыю Буйла... Зрэшты, як ніхто з названых і неназваных самаахвярных беларускіх адраджэнцаў, менавіта Цётка ўвасобіла ў сабе і высокі інтэлект выключнай Асобы, з аднаго боку, і той масавы, калектыўны талент нацыі, які і прадвызначыў яе жаночую беларускасць: Беларускасць у плане нацыянальнага “касмапіхалогасу” (паводле Г.Ганчарова), з боку другога.

Альбо:

Нібы снапкі на падлозе паснулі
Дзеци, хоць стол іхні — гол як сакол.
Пяцера сірат у цёткі Настуля,
Цётка Настуля — жнярка і вол...

Зноў — Яўгенія Янішчыц, якую і дасюль называю толькі Жэнню. І разам з ёю хочацца сёння запытаць: "...Што ж там сягоння ў сусвеце і свеце? Кожная болька — радня". Гэта калі душа, як адкрытая незагойная рана.

Падобна, і Алайза з Пашкевічаў гэтаксама смела праходзіла па мяжы жыцця і зневыцця, па лязе вынішчэння — чалавечай годнасці ў чалавека, нацыянальнага ў народзе, самакаштоўнага ў дзяржаве. Вядома, кожная з паэтэс па-свойму рэалізоўвалася ў сваім часе і сваіх умовах. Аднак жа абедзвум з касмічных фондаў беларускага рэгіёна нябесным вартайніком было выдзелена напоўніцу.

У Алайзы выдзеленая гранулявалася, і часта, у наступальна-патрыятычны расклад паводзінаў і звязаны з гэтым выбуховы творчы стыль.

У той жа час быў у яе творчасці і асаблівы ўнутраны агонь. Алайзіна натхненне становілася відушчым з-за таго, што было здольна прабіцца позіркам з глыбіні Еўропы, прайсці праз магічны еўрапейскі крыштал цывілізацыі. Нацыянальнае ідэнтыфікалася ў еўрапейскае, каб зноў самаідэнтыфікавацца ў нацыянальнае. Творчасць была неад'емнай ад жыцця.

Гэта быў той крыж, які быў пастаўлены на Алайзінай дарозе майстрам з роду старажытных Богшаў, майстроў, якія зналіся з высокім духам і талентам яшчэ з часоў Святой Ефрасінні Полацкай. Але гэты крыж нагадваў, што за ўсё спущанае і дараванае нябесамі трэба сплочваць немалую цену.

— Так, так, яно-то так, праляцела, — годзіцца Сцяпан, — але як аглянешся назад, як падумаеш ды прыпоміш тыя магілы, насыпаныя сваімі рукамі, да слёз выліт... каху-каху! — папярхнуўшыся горкім словам, кашляе. — Ось спытый суседа і сведку аб пройдзенай дарозе, — паказвае скрученым пальцам на крыж пры воротах, — усіх маленьких пахаваў, усіх аплакаў. Не пашкадавалі, родненкія, мянен... старога, не пашкадавалі! — адно за адным, адно за адным, як пацерачкі, пакаціліся...

А крыж — старавіна замішала — ліцом глядзеў на абодвух і думаў сваю думу... Разам, пэўне, з Сцяпанамі свой век скаратлі, разам старэлі і горбліся. Мо' не адна бура над іх галовамі шумела, не адзін гром іх сэрца мераў..."

Урывак з "Асенніх лістоў" Цёткі — не толькі пра крыж-суседа, але і пра крыж — сведку аб пройдзенай дарозе. Аб той пройдзенай народам дарозе, абавал якой столькі магільных грудкоў, што ўжо і не злічыць. Імёны на тых помнічках пісаны самой гісторыяй. І так часта імёны — жаночыя: Ефрасіння, Каміла, Еўдакія, Ларыса, Яўгенія, Вера, Надзея, Любоў...

І ўсё ж:

Круціцца, нібыта жорны, планета.
Смерці змяячай зацята пятля.
Плуг аратая і ліру паэта
“Ты ўздымі над сабою, зямля!”

У Жэні Янішчыц вобраз крыжа найчасцей персаніфікуецца ў абстрактны паняцці. Гэта ўвогуле пакута, туга, бяды, скразны пякучы раздум пра будучыню роднага краю. Але крыж у яе творчасці заўсёды на месцы:

Сэрца вясновае просіць любові,—
Атамны воран цікуе за ім?
Людзі, жывыя мы ў думках і плоці.
Бусел распятым крыжком на страсе...
("Зорная паэма")

Ланцужковая стылістыка гэтага аналізу невыпадковая: творчасць беларускіх паэтэс розных эпох лучыцца галоўным — раздумам-болем, у цэнтры якога знаходзіцца Радзіма, беларуская старонка. Далучым да спісу і магутную змагарку за Бацькаўшыну Ларыса Геніуш:

Беларусь мая спеўная, летняя, жніўная.
Палавеуць загоны густой ярыной.
Напаю свае вочы блакітам і нівамі,
і лясоў тваіх цымніх суроўай красой...
Паглядаю навокал — дачка твая верная —
і люблю да адчаю, мой скарбе, цябе.
Шлях, даўгі, адзінокі, усыпаны цернямі.
Толькі я не прыстала яшчэ ў баракьбе.

Гэта — як працяг Цётчынага: "Музыкант галосіць, // Скрыпка не махлюе, // Хутка "хамску" песню // Уесь свет пачуе".

У Я.Янішчыц гэты агульны аптымізм часта набываў даволі суб'ектыўізаваное адцінне, пераплаўляючыся ў творчы эгацэнтрызм. Гордая палящучка супадала абрыйсам з амбітнай, незалежнай у сваіх творчых імпульсах Паэтэсай, якая добра ведала сабе цену (прабачаюся за сучасную тэрміналогію):

Зялёны вырай, алы, сіні
Хай узлятае з-пад рукі!..
Марыля, Паўла, Ефрасіння —
Свяцло. Паэзія. Вякі.

Свяцло паэзіі ўліваецца ў свяцло вечнасці, убраючы ў сябе і свяцло Паэтэсы Жэні Янішчыц.

Асоба беларускай паэтэсы (Цётка — Ларыса Геніуш — Яўгенія Янішчыц) неад'емнай ад асэнсавання зямной прасторы, якая ўбачана не толькі зблізку, але таксама з вышыніabloka і птушынных крылаў. "Птушынай радні" (Я.Янішчыц) прысвечаны многія цудоўныя старонкі беларускай жаночай паэзіі. І калі задаць сабе пытанне, што ж аўяднёвае Слова прадстаўніц розных творчых пакаленій, то ўрэшце можна знайсці той праменныя ключык, які дапаможа адкрыць таямніцу беларускай жаночай паэзіі. А яна існуе яшчэ ў той генетычнай памяці, якая даносіць

да творцы галасы цэлых пакаленняў: аратых і касцоў — сціплых працаўітых вяскоўцаў. У жылах беларускіх паэтэс пульсуюць генныя рытмы цэлых пакаленняў. Вось чаму вёска тут не толькі калыска маленства. Гэта роднае гняздо ўсёй нацыі, усяго народа, а кожны жыхар беларускай вёскі адметны прадстаўнік вясковага люду. Беларускія паэтэсы бачаць кожнага свайго героя, адгукваюцца на кожнае пачутае слова, на кожны сустрэчны позірк. У адзін публіцыстычны і лірычны вузел знітоўваюцца такія паняцці, як родная зямля, родныя людзі, каханне. Таму не выпадкова творчасць беларускіх паэтэс яднае яшчэ і матыў акрыленасці:

Светла. Птушынай радні адгалоскі.
Травы ў празорнай расе.
Як скарачаецца шлях мой у вёску,
Нібыта вецер на крылах нясе.

“Непрырученая птушка” Яўгеній Янішчыц імкнецца да свае птушынай радні, да траў у празорнай расе. Але гэта ўжо не тая адно толькі летуценная дзяўчынка, якая хацела пакінуць за маслом цераз Ясьельду ўсю сваю клопатнасць і свой боль. Гэта ўжо не толькі летуценніца, якая захапляеца светам і людзьмі, якая хае і расказвае пра свае сардечныя таямніцы ўсяму свету. Але расказвае настолькі таленавіта, што прымаса ў адказ і ўзаемаразуменне, і вясковую шчырасць, асабліва жанчын-суседак, якія заўсёды былі герайніямі яе твораў. У пазії Цёткі, Янішчыц, Геніуш — тысячы пройдзеных імі і іх бацькамі, іх вясковыми суседзямі сцежак! Таму так часта паэтэсы на гэтых паэтычных сцежках сустракаюцца з людзьмі, якія ўмеюць любіць і шанаваць:

Як жывецца без мяне, Назірала меж грахоў
Сонейка крылацейка? Ды ў расу абулася.
А ў палескай старане Колькі зведала шляхоў —
Кожны сокал-брацейка. Гэтак мне не чулася!
Але куды б ні скіравала паэтэсу яе сцежка, наступрач прылягала песня. Не заўсёды вясёлая і пшаслівая, але заўсёды шчырая.
Дзедавыя струны, рана парваныя,
Зноў громка азвуцца, як звоны:
Песня, за жыццё яго не даграная,
У сэрцы ўнuka дасць плённы.
А на задушкі пад цёмнаю івай
Жывое пачуеца слова,
Што песня ўсталала з стотысячнай сілай,
Жыве мая ліра нанова! (Цётка)

Пасіянарнасць уласціва беларускім паэтэсам усіх пакаленняў і ўсіх гістарычных і творчых эпох. Яна началаася ў глыбіні фармавання нацыі, на скрыжаванні розных пущын, у лучніасці многіх лёсаў. Пасіянарнасць Цёткі, якая, па сутнасці, інача ў творчасці працаўца ў імя Бацькаўшчыны аімія Продкаў і якая катэгорыю беларускай жаночай самаахвярнасці ўзняла да вышыні подзвігу, гэтая гістарычная пасіянарнасць (вызначэнне ўмоўнае) адкрыта грамадзянская, адраджэнская, надзённа-заклікавая:

У нас тамnoch, у нас там стук,
Мы ацымнелі з страшных мук,
З нас пот ліеца, сохнучь грудзі.
Нас катуюць! Чуйце людзі!
Чуйце, чуйце, руку дайце!
Мы вам родны. Праёду знайдце...

Гэтая Цётчыны радкі, трэба меркаваць, заўсёды былі ў падсвядомасці ахвярнай беларускай паэтэс-выгнаніцы Ларысы Геніуш. Яе “на чабары настоеная” балючая любоў да радзімы сягае карэннем у генетычную памяць нацыі. Гэта “белы сон”, у які паэтэса, бы ў вір, кідаецца з кручы рэальнасці. Той рэальнасці, якая не абмінула яе нават лесапавалам таталітарнага рэжыму: “Кніжка побач. Я сплю, не прачнуся, // Водзіць сон па далёкіх кутках. // Назіраю. Нясу Беларусі нізку вершаў у кволых руках”.

Ні рукі, ні сэрца, ні дух Ларысы Геніуш не былі кволымі. Аднак катэгорыя сну пранікае з творчасці ў межы рэальнага жыцця, у вымэрэнне паводзінаў многіх беларускіх жанчын-літаратаў. Гэта той сон, які называецца Беларусью і за які даволі часта даводзіца расплюочкаца не толькі здароўем, унутраным спакоем, але нават жыццём. Таму адначасна пачынаюць праразаць з гэтага жывога сну песня і ... малітва:

Песня злятае натхнёная малітваю,
мужнаю нотай на струнах гучыць,
шчасцем смяеца, калісць перажытым,
папараць-кветку шукае ўнацы.

Каб аднавіць і дабром і каханием
песню, каб долю народа пазнаць,
каб песні вякоў хвалявалі як сяння,
траба іх сэрцам, прачула пяяць.

Услед за Ларысай Геніуш прамаўляе сваю малітву і Жэні Янішчыц. Але ў нотах ўсёй беларускай жаночай пазіі гучыць галоўная Цётчына мелодыя — мелодыя мужнасці і свабоды: “Бо я толькі на прасторах // У звонкай ліры маю слух; // Бо у дзікай страшнай буры // Крэпне мой свабодны дух”.

З гэтым рэфрэнам беларуская паэзія, беларуская літаратура ўступае ў новы этап барацьбы за незалежную Беларусь. І няхай дапамогуць нам у гэтым Святыя зямлі беларускай.